

UŞAK ÜNİVERSİTESİ

CIEPO
ULUSLARARASI OSMANLI ÖNCESİ
VE OSMANLI TARİHİ
ARAŞTIRMALARI 6. ARA DÖNEM
SEMPZYUM BİLDİRİLERİ

14-16 NİSAN 2011

UŞAK

CİLT I

Yayına Hazırlayanlar

Prof. Dr. Adnan ŞİŞMAN

Prof. Dr. Tuncer BAYKARA

Doç. Dr. Mehmet KARAYAMAN

Uşak Tanıtım Yılı Kapsamında
UŞAK İLİ KALKINMA VAKFI TARAFINDAN YAYINLANMIŞTIR

CIEPO

ULUSLARARASI OSMANLI ÖNCESİ VE OSMANLI TARİHİ
ARAŞTIRMALARI 6. ARA DÖNEM BİLDİRİLERİ KİTABI
(UŞAK / 14-16 NİSAN 2011)

Yayına Hazırlayanlar

Prof. Dr. Adnan ŞİŞMAN

Prof. Dr. Tuncer BAYKARA

Doç. Dr. Mehmet KARAYAMAN

ISBN 978 – 975 – 01264 – 5 – 1 (Tk. No)

978 – 975 – 01264 – 6 – 8 (I. Cilt)

© Tüm hakları saklıdır. Bu kitabın tamamı ya da bir kısmı 5846 sayılı yasanın hükümlerine göre, yazarların önceden izni olmaksızın elektronik, mekanik, fotokopi ya da herhangi bir kayıt sistemi ile çoğaltılamaz, yayınlanamaz, depolanamaz. Ancak kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Yazışma Adresi:

Mehmet Karayaman

Uşak Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,

Tarih Bölümü / UŞAK

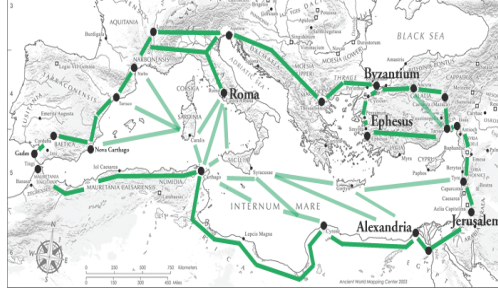
☎ 0 276 221 21 34

✉ mkarayaman@hotmail.com

Meta Basım Matbaacılık Hizmetleri
87 Sok. No. 4 / A Bornova
(0.232) 343 64 54 metabasim@gmail.com
İzmir, Kasım - 2011

BİZANS ANADOLU'SUNUN TİCARÎ, DİNÎ (HAC) VE ASKERÎ YOL AĞI

Nilgün ELAM*

ÖZET

Romalılar, yolları kamu yolları (*viae publicae*) ve özel yollar (*viae privatae*) olarak ikiye ayırırdı. Bizanslılar bu ayrımı değişen zaman koşullarına uygun olarak bazı farklılıklarla korudular. Bizans döneminde yol ağı; kamuya açık yollar, kral yolu, *strata*, *leoforos* ya da *trivos* adlarıyla anılan merkezi yollar, küçük kentleri büyük kent merkezlerine ve köylere bağlayan eyalet yolları, köyleri çevrelerindeki büyük kent merkezlerine ve küçük kentlere bağlayan kırsal alanlardaki yolları içeriyordu. Sonuncu grup, kısmen özel mülk sahiplerine aitti, ancak tüm kırsal nüfus tarafından kullanıldığında özel yollardan pek bir farkları yoktu. Kırsal alanlardaki yollar, zeminin sıklıkla eğimli olduğu zamanlarda patika, doğal ya da istinat duvarıyla desteklenen suni bir yol olabiliyordu. Roma çağının mirası olan Bizans kamu yolları, taş döşeli hem zemin dümdüz ve sağlam yapılarıydı. Genişliği zaman zaman 6.50 metreyi bulan bu yol ağının oluşumunda toprağın yapısı kadar yerleşim alanlarının dizildiği hatlar da belirleyici rol oynuyordu. Roma geleneğini sürdüren Bizanslılar, Roma yol ağını koruyup mükemmel şekilde değerlendirdikleri gibi sıklıkla genişlettiler. Bizans imparatoru Büyük Justinianos çağının (M.S. 527-565) ünlü yazarı Prokopios'un *Anekdotlar*'ı, Hagiografik metinler, manastır belgeleri ve başka tarihi kaynaklar Bizans'daki yol yapımı ile ilgili sayısız tanıklar sunuyor.¹

* Öğr. Grv. Dr., Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü. nalam@anadolu.edu.tr

¹ Bizans imparatorluğundaki yollar için bkz. F. Hild, "Strasse III. Byzantinischer Bereich", *Lexikon des Mittelalters* 8 (München 1997), sütun 225-226; J. Koder, "Der Lebensraum der Byzantiner. Historisch-geographischer Abriß ihres mittelalterlichen Staates im östlichen Mittelmeerraum. Nachdruck mit bibliographischen Nachträgen", *Byzantinische Geschichtsschreiber*,

Roma yolları özellikle askeri ihtiyaçları karşılamak ve askerî hedeflere ulaşmak için yapılmış olsalar da Bizans egemenlik sahasında ya da daha geniş bir bölgede politik, kültürel ve ekonomik işlevler de görmüştür. Bu bildiride yukarıdaki kaynakların ışığında Bizans çağı Anadolu'sundaki yolların bu farklı işlevleri üzerinde durulacaktır.

Romalılar, yolları kamu yolları (*viae publicae*) ve özel yollar (*viae privatae*) olarak ikiye ayırırdı. Bizanslılar bu ayrımı değişen zaman koşullarına uygun olarak bazı farklılıklarla korudular. Bizans döneminde yol ağı; kamuya açık yollar, kral yolu, *strata*, *leoforos* ya da *trivos* adlarıyla anılan merkezi yollar, küçük kentleri büyük kent merkezlerine ve köylere bağlayan eyalet yolları, köyleri çevrelerindeki büyük kent merkezlerine ve küçük kentlere bağlayan kırsal alanlardaki yolları içeriyordu. Sonuncu grup, kısmen özel mülk sahiplerine aitti, ancak tüm kırsal nüfus tarafından kullanıldığından özel yollardan pek bir farkları yoktu. Kırsal alanlardaki yollar, zeminin sıklıkla eğimli olduğu zamanlarda patika, doğal ya da istinat duvarıyla desteklenen suni bir yol olabiliyordu. Roma çağının mirası olan Bizans kamu yolları, taş döşeli hem zemin dümdüz ve sağlam yapılı yollardı. Genişliği zaman zaman 6.50 metreyi bulan bu yol ağının oluşumunda toprağın yapısı kadar yerleşim alanlarının dizildiği hatlar da belirleyici rol oynuyordu. Roma geleneğini sürdüren Bizanslılar, Roma yol ağını koruyup mükemmel şekilde değerlendirdikleri gibi sıklıkla genişlettiler. Bizans imparatoru Büyük Justinianos çağının (M.S. 527-565) ünlü yazarı Prokopios'un *Anekdotlar*'ı, Hagiografik metinler, manastır belgeleri ve başka tarihi kaynaklar Bizans'daki yol yapımı ile ilgili sayısız tanıklar sunuyor.²

Roma yolları özellikle askeri ihtiyaçları karşılamak ve askerî hedeflere ulaşmak için yapılmış olsalar da Bizans egemenlik sahasında ya da daha geniş bir bölgede politik, kültürel ve ekonomik işlevler de görmüştür. Bu bildiride

---

Ergänzungsband 1 (Wien 2001), s. 62-75; Ch. Gasparis, «Επαρχιακοί και αγροτικοί δρόμοι στον Ύστερο Μεσαίωνα (13ος-14ος αι.): Η περίπτωση της Μακεδονίας και της Κρήτης», *Thesaurismata* 25 (1995), s. 49-50; I. Dimitroukas, *Reisen und Verkehr im Byzantinischen Reich vom Anfang des 6. bis zur Mitte des 11. Jh.s.*, (Athens: 1997), 376, 324 vd.

² Bizans imparatorluğundaki yollar için bkz. F. Hild, "Strasse III. Byzantinischer Bereich", *Lexikon des Mittelalters* 8 (München 1997), sütun 225-226; J. Koder, "Der Lebensraum der Byzantiner. Historisch-geographischer Abriß ihres mittelalterlichen Staates im östlichen Mittelmeerraum. Nachdruck mit bibliographischen Nachträgen", *Byzantinische Geschichtsschreiber, Ergänzungsband 1* (Wien 2001), s. 62-75; Ch. Gasparis, «Επαρχιακοί και αγροτικοί δρόμοι στον Ύστερο Μεσαίωνα (13ος-14ος αι.): Η περίπτωση της Μακεδονίας και της Κρήτης», *Thesaurismata* 25 (1995), s. 49-50; I. Dimitroukas, *Reisen und Verkehr im Byzantinischen Reich vom Anfang des 6. bis zur Mitte des 11. Jh.s.*, (Athens: 1997), 376, 324 vd.

yukarıdaki kaynakların ışığında Bizans çağı Anadolu'sundaki yolların bu farklı işlevleri üzerinde durulacaktır.

Yerli ve yabancı bibliyografya Anadolu coğrafyasındaki yollar hakkındaki araştırmalarla doludur. Bu yollar, belirli bir dönemdeki işlevlerini, dâhilî ya da haricî politik durum; yani savaş ve barışın, ticaretin gelişmesi ya da daralması, yeni kent merkezlerinin kurulması ve ön plana çıkması gibi birçok unsurun bir araya gelmesiyle önemlerini belirleyen özel bir isimle anılırlardı.

Bu yollar zaman içinde değişikliklere uğramıştır: Roma imparatorluğunun yeni başkenti Nova Roma (Konstantinopolis)'nin kurulması (324-330), Anadolu'nun Batı kıyılarından Doğu'daki sınır bölgelerine ulaşımı sağlayan yolların önemini kaybetmesine, başkentin ilk durağı teşkil ettiği ve Kilikya³ ile Suriye'ye uzanan yeni yolların önem kazanmasına neden oldu. Bunlardan biri **Hacılar Yolu** idi. Balkan yarımadası 6. yüzyılın sonunda Slav göçmenlerce istila edilince bir zamanlar Orta Avrupa'yı Filistin'e bağlayan Hacılar Yolu'nun Orta Avrupa ile bağlantısı koptu ve yol hacıların gidiş gelişine hizmet etmemeye başladı. 10. yüzyılın sonlarında Macaristan yolu açılınca aynı yol eski işlevini ve önemini yeniden kazandı. Yol, 11. yüzyılda Anadolu Selçuklu Devleti'nin kurulmasıyla kesin olarak terk edildi. Anatolikon themasının⁴ başkenti olan **Amorion**'dan⁵ gelen ve **Ikönion**'a⁶ giden yol, 7. yüzyıldan 9. yüzyıla kadar özel bir öneme sahipti. 10. yüzyılda ve sonrasında ise daha batıdaki **Philomelion**⁷-**Ikönion** yol hattı ön plana çıktı.⁸

³ Kilikya bölgesi için bkz. *ODB* 1: 462-463; F. Hild-H. Hellenkemper, *Kilikien und Isaurien* (Osterreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse, Denkschriften, 215, = *TIB* 5, Wien 1990).

⁴ Anatolikon teması için bkz. *ODB* 1 (1991) 89-90; Kl. Belke-M. Restle, *Galatien und Lykaonien* (Osterreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse, Denkschriften, 172, = *TIB* 4, Wien 1984) 63-66; A. Pertusi, *Constantino Porfirogenito: De Thematibus* (Rome: 1952), s. 114-117.

⁵ Bugünkü Afyon-Emirdağ ilçesine bağlı Hisarköy. Phrygia'daki Amorion kenti için bkz. *TIB* 4: 122-125; *Oxford Dictionary of Byzantium (ODB)* 1: 79-80; Hirschfeld, *Paulys Real Encyclopedie (RE)* I.1-2, 1576; L. Zgusta, *Kleinasiatische Ortsnamen*, Heidelberg, 1984, madde 59, s. 69.

⁶ Lykaonia bölgesindeki Ikönion için bkz. W. Ruge, *RE*, XIII. 2, 2258-2265; *TIB* 2: 985; *TIB* 4: 176-178, 182 vd. ve 224; *ODB* 2 (1991): 985; L. Zgusta, *Kleinasiatische Ortsnamen*, madde 367, s. 196-196; *Μικρά Ασία των Θεμάτων. Έρευνες πάνω στην γεωγραφική φυσιογνωμία και προσωπογραφία των Βυζαντινών θεμάτων της Μικράς Ασίας (7ος - 11ος αι.)*, (Atina: 1998) s. 90, 91, 107, 108, 196.

⁷ Bugünkü Akşehir. Philomelion için bkz. Philomelion için bkz. *Μικρά Ασία των Θεμάτων*, 94, 95, 100, 102, 111, 198, 241.

⁸ *TIB* 7: 143.

Son olarak, ticaret yollarının güzergâhlarının Bizans Devleti'nin komşularıyla (Persler, Araplar ve Türkmenlerle) olan ilişkilerine ve Orta Asya'daki politik duruma bağlı olarak sıklıkla değiştiği görülüyor.

Anadolu'nun yol ağı genel tarih, ekonomi ya da tarihi coğrafya araştırmaları çerçevesinde ele alınmış bir konudur.⁹ Bu nedenle yolların kesin güzergâhları, askeri amaçlı kullanımları ve Anadolu yol ağının Bizans dönemindeki yapısı hakkındaki bilgilerimiz genel olarak tatmin edici düzeydedir. Ancak kaynakların durumu ve konuyla ilgili monografik çalışmaların eksikliği nedeniyle tacirlerin, iş adamlarının ve özel müteşebbislerin dolaşımı hakkında yeterli bilgiye sahip değiliz. Anadolu'nun yol ağı ve özellikle ekonomik anlamdaki önemiyle ilgili yapılacak araştırmalar bölgedeki nüfusun hareketliliğinin, yarımadanın askeri tarihinin, Anadolu'daki bölgelerin idari organizasyonunun, Bizans Devletinin merkezî idaresinin demografik, savunma ile ekonomiye dair politikasının ve bölgede yaşanan daha genel anlamdaki ekonomik gelişmelerin daha iyi anlaşılması ve yorumlanmasında büyük katkı sağlayacaktır.

Roma imparatorluğu döneminde Anadolu yolları belli bir istikamette ilerlerdi ve Batı-Doğu eksenini takip ederek *Ephesos*'a¹⁰ yönelirdi. O dönemde en önemli ticaret yolu «*κοινή οδός*» denilen yoldu. İzlediği güzergâh M. Ö. 2. yüzyılda yaşamış *Ephesos*'lu yazar Artemidoros tarafından tarif edilen bu yol¹¹ *Ephesos*'dan başlar ve Maindros (Büyük Menderes) vadisini izleyerek *Magnesia*¹²

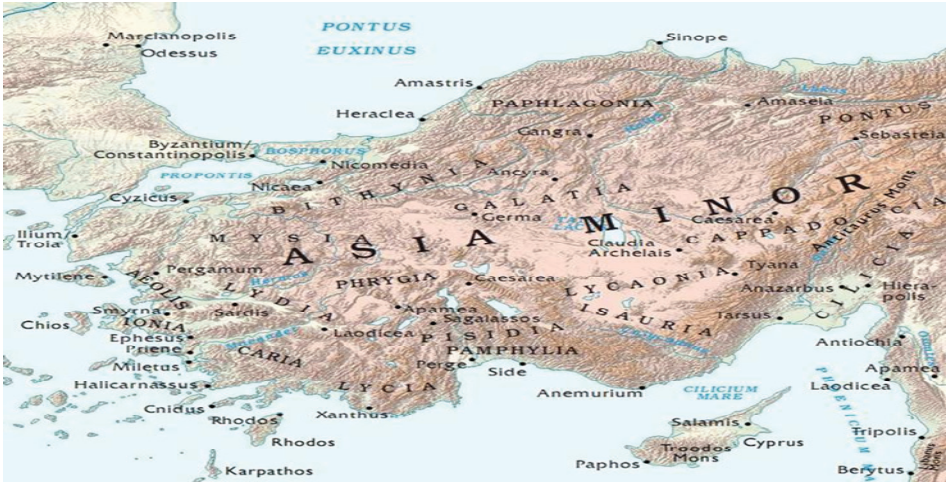
⁹ T. R. S. Broughton, "Roman Asia Minor, Communications", *An Economic Survey of Ancient Rome* 4 (Paterson, New Jersey, 1959), s. 857-868; D. Magie, *Roman Rule in Asia Minor to the End of the third Century after Christ* (Princeton, New Jersey, 1950); W. M. Ramsay, *The Historical Geography of Asia Minor* (= *Royal Geographical Society, Supplementary Papers* 3 (London: 1890. repr. Amsterdam: 1962); F. Hild-M. Restle, *Kappadokien (Kappadokia, Charsianon, Sebasteia und Lykandos)*, (Osterreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse, Denkschriften, 149, = *TIB* 2, Wien 1980); *TIB* 4, Wien 1984); *TIB* 5, (Wien 1990); Kl. Belke-N. Mersich, *Phrygien und Pisidien* (Osterreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse, Denkschriften, 211 = *TIB* 7, Wien 1990); Kl. Belke, *Paphlagonien und Honorias* (Osterreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse, Denkschriften, 249, = *TIB* 9, Wien 1996); D. French, *Roman Roads and Milestones of Asia Minor, Fasc. I: The Pilgrim's Road* (British Institute of Archaeology at Ankara, *Monograph* Nr. 3, *Bar International Series*, 105, Ankara 1981).

¹⁰ İonia'daki Ephesos (bugünkü Selçuk yakınlarındaki antik kent) için bkz. Büchner, *RE*, V. 1-2, 2773-2822; L. Zgusta, *Kleinasiatische Ortsnamen*, madde 318, s. 177; Clive Foss, *Ephesus After Antiquity* (Cambridge 1979); J. Keil-H. Hörmann, *Die Johanneskirche (Forschungen in Ephesos, 4.3)* (Vienna: 1951); M. Büyükkolancı, «Zwei neugefundene Bauten der Johannes-Kirche von Ephesos: Baptisterium und Skeuophylakion» *Istanbuler Mitteilungen* 32 (1982) 236-57; *ODB* 1: 706.

¹¹ Strabon, *The Geography of Strabo*, trans. H. L. Jones, (London 1940), XIV 2, s. 29.

¹² Bugünkü Manisa. Magnesia için bkz. *ODB* 2: 1268; W. Ruge, *RE*, XIV. 1, 471-473; H. Ahrweiler, "L'histoire et la géographie de la région de Smyrne entre deux occupations Turques

ve *Tralleis*¹³, den geçer ve *Laodikeia*,¹⁴ *Apameia*¹⁵ ve *Philomelion*'a doğru uzanırdı. Burada *Caesarea*'ya¹⁶ yani Anadolu'nun kalbine ve oradan Fırat nehrine doğru giden askeri yolun güney koluyla kesişirdi. Erken Roma imparatorluk çağında bu yola daha kuzeyde Ankara'dan geçen ve daha çok askeri amaçlara hizmet eden bir bağlantı yolu eklendi. Başkent'in doğuya taşınmasıyla imparatorluğun ağırlık merkezinin Roma'dan Konstantinopolis'e doğru yer değiştirmesiyle (M.S. 324-330) yeni başkentten ve Marmara Denizi'nin kuzeybatı kıyılarındaki limanlardan başlayan yolların önemindeki artış ciddi olarak hissedilmeye başladı. Bu durum aynı zamanda Anadolu'nun kuzeybatı, batı ve güneyindeki yollarının hatta «κοινή οδός» un önemini dramatik şekilde sınırladı.

(1081-1317) particulièrement au XIIIe siècle”, *Travaux et Memoires* 1 (1965): 1-204, özellikle 44-47; Clive Foss, «Late Byzantine Foundation in Lydia» *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik* 28 (1979): 306-309.

¹³ Bugünkü Aydın. Tralleis için bkz. W. Ruge *RE*, VI, A. 2, 2093-2128; L. Zgusta, *Kleinasiatische Ortsnamen*, madde 797, s. *Μικρά Ασία των Θεμάτων*, 220, 222.

¹⁴ Laodikeia (bugünkü Ladik) kenti için bkz. *ODB* 2 (1991): 1117; E. Honigman, *RE*, 722; *Μικρά Ασία των Θεμάτων*, 220, 223.

¹⁵ Bugünkü Dinar. Apameia için bkz. Hirschfeld, *RE*, I.1-2, 2664; *Μικρά Ασία των Θεμάτων*, 93, 108, 181.

¹⁶ Bugünkü Kayseri. Caesarea apliktonu için bkz. *Μικρά Ασία των Θεμάτων*, 46, 132, 133, 137, 140, 264, 265, 266, 269, 270, 302, 303, 317, 325, 388.

Bizans döneminde (4.-13. yy.lar), **Οξύς δρόμος** Anadolu'nun başlıca bağlantı yolu olarak öne çıktı. Bu yol, 9. yüzyılda Kont Kyros'un oturduğu Khalkedon'dan¹⁷ başlar («τοῦ τῶν δημοσίων ἱπποστασίων δρόμου τυγχάνων ἐπόπτῃς»), **Khalkedon** kral yolunu takip eder,¹⁸ ve Anadolu'yu kuzeybatıdan güneydoğuya doğru katederdi. Başlangıç bölümü Marmara denizinin Anadolu kıyısına paralel olarak ilerlerdi, ancak sonra **Dakibyza**,¹⁹ **Nikomedía**,²⁰ **Eribolon**,²¹ **Prainetos**,²² **Hellenopolis**²³ ve **Pylai**²⁴ üzerinden devam ederdi. Theodoros Sykeotis, Konstantinopolis'den dönüşü esnasında (610 baharı), Nikomedía'nın dış mahallesi olan **Optianes**'e vardığında, ana yoldan at üstünde **Eribolon-Latomion**²⁵-**Myrokopion**²⁶-**Herakleia**²⁷ kıyı yolunu takip ederek

¹⁷ Khalkedon (bugünkü Kadıköy) için bkz. *ODB* 1: 404; R. Janin, *Les Églises et les monasteres des grand centres byzantins*, Paris, 1975, 31-60; R. Janin, *Constantinople byzantin: Developpement urbain et repertoire topographique*, Paris, 1964, 493vd.

¹⁸ A. Vogt, (ed.), "Vie de saint Luc le Stylite" *Analecta Bollandiana* 28.1 (1909), başlık 26, s. 42 vd.

¹⁹ Bugünkü Gebze. Dakibyza için bkz. W. Ruge, *RE*, IV. 2, 2017; W. M. Ramsay, *The Historical Geography of Asia Minor*, 200; R. Janin, *Les Églises et les monasteres des grand centres byzantins*, 84, 94; L. Zgusta, *Kleinasiatische Ortsnamen*, madde 230, s. 149.

²⁰ Bugünkü İzmit. Nikomedía için bkz. W. Ruge, *RE*, XVII. 1, 468-492; R. Janin, *Les Églises et les monasteres des grand centres byzantins*, 77-104, 131, 157, 162, 177.6; *Μικρά Ασία των Θεμάτων*, 94, 169, 173, 181, 183, 189, 237, 238.

²¹ Bugünkü Hersek. Eribolon için bkz. W. M. Ramsay, *The Historical Geography of Asia Minor*, 202; Nikomedía körfezindeki liman kentinin tam yeri yakın bir zamanda belirlenebilmiştir. Eskiden Yeniköy civarında olduğu sanılıyordu. bkz. W. Ruge, *RE*, VI. 1 (1907) 439; Eribolon'un tam yeri için bkz. S. Ögüt-Polat-S. Şahin, «Katalog der bithynischen Inschriften im archaeologischen Museum von Istanbul» *Epigraphia Anatolica* 5 (1985) 104vd; R. Janin, *Les Églises et les monasteres des grand centres byzantins*, 87, 92, 93, 95, 35, 424.74.

²² Bugünkü Karamürsel. Prainetos ya da Preietos için bkz. W. M. Ramsay, *The Historical Geography of Asia Minor*, 205; F. K. Dörner, *RE*, XXII. 2, 1832-1836; L. Zgusta, *Kleinasiatische Ortsnamen*, madde 1100-3; 508; *Μικρά Ασία των Θεμάτων*, 181, 182, 239, 243; R. Janin, *Les Églises et les monasteres des grand centres byzantins*, 78, 79, 89, 87, 101, 111, 182, 435.62.

²³ Bugünkü Hersek. Hellenopolis için bkz. W. Ruge, *RE*, VIII. 1, 177; W. M. Ramsay, *The Historical Geography of Asia Minor*, 203; R. Janin, *Les Églises et les monasteres des grand centres byzantins*, 78, 79, 80, 87, 97, 98, 118; Michael Attalies'e göre imparator IV. Romanos, Diogenes 1068'de Pylai'da değil, biraz batısındaki Hellenopolis kenti yakınlarında kamp kurmayı tercih etti. Bizanslı tarihçi, yöre halkının kenti daha ziyade Helleneipolis olarak adlandırdığını öğrendiğini yazıyor. Bkz. *Michaelis Attalioe Historiae*, ed.I. Bekker (Bonn: 1853) 144.18-19; *H Μικρά Ασία των Θεμάτων*, Atina, 1998, 182-183, 243.

²⁴ Bugünkü Yalova. Marmara denizi üzerindeki liman kenti Pylai için bkz. R. Janin, *Les Églises et les monasteres des grand centres byzantins*, 84, 87, 96, 97.6, 134, 158; *ODB* 3: 1760.

²⁵ Latomion Yunanca'da taşocağı anlamına gelir. Adı geçen yer kaynaklarda Herakleia (Marmara Ereğlisi)'nin limanı olarak geçiyor. Bkz. R. Janin, *Les Églises et les monasteres des grand centres byzantins*, 87; Michel Kaplan, «Les saints en pelerinages a l'époque mesobyzantine (7e-12e siècles)» *Dumbarton Oaks Papers* 56 (2002): 109-127, özellikle 118; Clive Foss, «St. Autonomus and His Church in Bithynia» *Dumbarton Oaks Papers* 41 (1987) 193.

²⁶ Myrokopion Yunanca'da parfüm üretilen yer anlamına gelir. Kaynaklarda Konstantinopolis ile Nikomedía arasında olduğundan bahsediliyor. Bkz. Βίος Θεοδώρου Συκεώνος, *Vie de Théodore de Sykéon*, ed. Festugière, A.-J., *Subsidia Agraphica* 48 (Bruxelles 1970), no. 157-159; R. Janin, *Les Églises et les monasteres des grand centres byzantins*, 87, 93.

Bithynia'daki²⁸ Sorioi ya da Megalophos tepesi üzerinde ve kıyıdan sadece 2,5 km. uzaklıkta bulunan *Hagios Autonomos* manastırına doğru yöneldi.²⁹ *Eribolon*'da, sonraki üç ticari limanda olduğu gibi yol kıyıdan ayrılarak *Nikaia*³⁰ ve *Prousa*'ya³¹ doğru ilerliyordu. Arap coğrafyacı El-Mes'udi'ye göre, Khalkedon'un karşı kıyısındaki bölgedeki Akropolis, Dakibyza'ya çok yakın olan *Leukatis*,³² *Sangaros*,³³ *Kios*³⁴ körfezindeki ticari liman,³⁵ ve *Pylai* Bizans

²⁷ Bugünkü Karadeniz Ereğlisi. Herakleia Pontike için bkz. *ODB* 2: 915-916; vol. I: no. 157-159, Texte grec, 130-133; W. Ruge, *RE*, VIII. 1, 433-434; *Μικρά Ασία των Θεμάτων*, 183, 239, 245, 246, 252, 253, 450; C. Foss-D. Winfield, *Byzantine Fortifications: An Introduction* (Praetoria 1986). 150vd.; W. Hophner, *Herakleia Pontike* (Vienna, 1966).

²⁸ Bithynia bölgesi için bkz. Clive Foss, «Bithynia» *ODB* 1: 292; Brandis, *RE*, III. 1, 507-539; *Μικρά Ασία των Θεμάτων*, 43, 61, 109, 164, 178-186, 189, 197, 199, 228, 239-240, 244, 246, 256; R. Janin, «La Bithynie sous l'empire byzantin» *Echos d'Orient* 20 (1921): 168-182; R. Janin, *Les Églises et les monasteres des grand centres byzantins*, 1-191; J. Sölch, «Historisch-geographische Studien über bithynische Siedlungen» *Byzantinische neuhriechische Jahrbucher* 1 (1920) 263-337.

²⁹ Βίος Θεοδώρου Συκεώνος, *Vie de Théodore de Sykéon*, no. 156-158, vol. I: Texte grec, s. 126-133; Bu manastırla ilgili olarak bkz. R. Janin, *Les Églises et les monasteres des grand centres byzantins*, 787, 432.38; Clive Foss, «St. Autonomus and His Church in Bithynia» *Dumbarton Oaks Papers* 41 (1987): 187-198.

³⁰ Bizans döneminde Bithynia bölgesinin en önemli kentlerinden olan Nikaia (bugünkü İznik) için bkz. *ODB* 2: 1463-64; O. Stein, *RE*, XVII. 1, 218-245; R. Janin, *Les Églises et les monasteres des grand centres byzantins*, 195-125; *Μικρά Ασία των Θεμάτων*, 37, 45, 59, 88, 173, 181, 183, 184, 187, 192, 223, 225, 239, 289, 397, 404, 405; A. M. Schneider, *Die römischen und byzantinischen Denkmäler von Iznik-Nicaea* (Berlin: 1943); R. Janin, «Nicée. Etude historique et topographique» *Echos d'Orient*, 24 (1925) 482-90; A.M. Schneider, W. Karnapp, *Die Stadtmauer von Iznik (Nicaea)* (Berlin: 1938); L. Robert, «La titulature de Nicée et de Nicomédie» *Harvard Studies of Classical Philology* 81 (1977) 1-39; E. Trapp, «Die Metropolen von Nikaia und Nikomedia in der Palaiologenzeit» *Orientalia Christiana Periodica* 35 (1969) 183-192; T. Schmit, *Die Koimesis-Kirche von Nikaia* (Berlin-Leipzig: 1927); H. Gregoire, «Encore le monastere d'Hycacinthe a Nicée» *Byzantion* 5 (1930) 287-93; Clive Foss-J. Tulchin, *Nicaea: A Byzantine Capital and Its Praises* (Brookline, Massachusetts: 1990).

³¹ Bugünkü Bursa. Bizans Bithynia'sının en önemli kentlerinden Prousa için bkz. *ODB* 3: 1750; R. Janin, *Les Églises et les monasteres des grand centres byzantins*, 77, 78, 80, 110, 129, 131, 134, 139, 149, 157, 162, 163, 174-175, 180, 187, 188; L. Zgusta, *Kleinasiatische Ortsnamen*, madde 276, s. 166; *Μικρά Ασία των Θεμάτων*, 184, 185, 187, 192, 199; J. Sölch, «Historisch-geographische Studien über bithynische Siedlungen» *Byzantinische neuhriechische Jahrbucher* 1 (1920) 263-337; Clive Foss-D. Winfield, *Byzantine Fortifications: An Introduction* (Praetoria 1986).

³² Bugünkü İzmit-Yelkenkaya burnu. Kaynaklarda Nikomedia körfezinde Dakibyza'ya çok yakın bir noktada olduğundan bahsedilir. W. Ruge, *RE*, XII. 2, 2259-2260; Bkz. R. Janin, *Les Églises et les monasteres des grand centres byzantins*, Paris, 1975, 425; J. Marquart, *Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge. Ethnographische und historisch-topographische Studien zur Geschichte des 9. und 10. Jahrhunderts (ca. 840-940)* (Leipzig 1903, reprinted: Darmstadt 1961), s. 124.

³³ Sangaros ya da Angarai: Eski coğrafyacı Stephanos Byzantios'a göre Bithynia bölgesinde Hellenopolis şehrinin yakınlarında bir şehirdi. Kesin yeri tam olarak bilinmiyor. Ancak bugünkü Engüre (Angarai ?) ile özdeşleştiriliyor. Bkz. V. Schulze, *Altchristliche Städte II Kleinasien I* (Gütersloh: 1922) 277; L. Zgusta, *Kleinasiatische Ortsnamen*, madde 1157-2, s. 535; Clive Foss, «St. Autonomus and His Church in Bithynia» 191.

devletinin başkentine ulaşımı sağlayan ilk dört geçit noktasıydı.³⁶ *Nikaia* ve *Prousa*, *Οἰὺς Ἀρόμος* diye bilinen yolun üzerinde bulunuyordu ve eşit miktarda yan bağlantı yollara ayrılan yolun başlangıç noktalarını oluşturuyordu. Daha doğudaki yol *Dorylaion*,³⁷ *Nakoleia*³⁸ ve *Amorion*'dan geçiyordu ve daha batıdaki yan kolu ise *Kotyaion*,³⁹ *Akroinion*⁴⁰ ve *Philomelion*'dan geçiyordu. İki yan yol *Laodikeia Katakekaumeni*'de⁴¹ birleşiyordu ve böylece *Ikonion*, *Herakleia*,⁴² *Podandos*,⁴³ *Kilikya Geçitleri*⁴⁴ ve *Tarsos*'a⁴⁵ doğru devam eden birleşik yolu oluşturuyor, buradan da Suriye'nin içlerinden özellikle Halep ve Bağdat'dan gelen en önemli ticarî yolların kavuştuğu *Antiocheia*'ya⁴⁶ ulaşırdı.

³⁴ Bugünkü Gemlik. Kios için bkz. W. Ruge, *RE*, XI. 1, 486-488; L. Zgusta, *Kleinasiatische Ortsnamen*, madde 520, s. 266-267; *Μικρά Ἀσία των Θεμάτων*, 239.

³⁵ J. Marquart, *Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge. Ethnographische und historisch-topographische Studien zur Geschichte des 9. und 10. Jahrhunderts (ca. 840-940)* (Leipzig 1903, reprint: Darmstadt 1961), s. 124.

³⁶ A. Miquel, *La géographie humaine du monde musulman jusqu' au milieu du 11e siècle. 2: Géographie arabe et representation du monde: La terre et l' étranger, Civilisations et Sociétés 37* (Paris-La Haye 1975), s. 413-417.

³⁷ Bugünkü Eskişehir. Phrygia Epiktetos'daki Dorylaion için bkz. *ODB* 1 (1991) 65; W. Ruge, *RE*, V. 1-2, 1577-1578; R. Janin, *Les Églises et les monasteres des grand centres byzantins*, 107.3, 110, 112; Cox, C.W.M-Cameron, A., *Monumenta Asiae Minoris Antiqua 5: Monuments From Dorylaeum et Nacolea. (MAMA)* (Manchester: 1937), XII-XVII; L. Zgusta, *Kleinasiatische Ortsnamen*, madde 271-272, s. 165-166; Dorylaion apliktonu için bkz. *Μικρά Ἀσία των Θεμάτων*, 170, 179, 188, 191, 192, 429.

³⁸ Phrygia Epiktetos'daki antik ve Ortaçağ dönemi kenti Nakoleia (bugünkü Seyitgazi) için bkz. *ODB* 2 (1991): 1434; W. Ruge, *RE*, XVI. 2, 1600-1604; L. Zgusta, *Kleinasiatische Ortsnamen*, madde 879, s. 418; *Μικρά Ἀσία των Θεμάτων*, 188, 191, 195.

³⁹ Bugünkü Kütahya. Phrygia Epiktetos bölgesindeki Kotiaion için bkz. *ODB* 2: 1154; W. Ruge, *RE*, XI. 2, 1526-1527; L. Zgusta, *Kleinasiatische Ortsnamen*, madde 594-3, s. 294-95; *Μικρά Ἀσία των Θεμάτων*, 188, 191, 192, 194.

⁴⁰ Bugünkü Afyon. Akroinion için bkz. *ODB* 1: 48; *Μικρά Ἀσία των Θεμάτων*, 66, 71, 104, 203.

⁴¹ Bkz. W. Ruge, *RE*, XII. 1, 721-724; *Μικρά Ἀσία των Θεμάτων*, 94.

⁴² Bugünkü Konya Ereğli'si. Kapadokya bölgesinde bulunan Herakleia kenti için bkz. *ODB* 2: s. 188-10, 915.

⁴³ Bugünkü Pozantı. Podandos ya da Bizans döneminin Nazianzos kenti için bkz. *ODB* 1: 464; Bittel, *RE*, XXI.1, 1136-1139; L. Zgusta, *Kleinasiatische Ortsnamen*, madde 990, s. 463-464; *Μικρά Ἀσία των Θεμάτων*, 57, 73, 106, 107, 134, 135, 136, 137, 174, 266, 269, 301.

⁴⁴ Toros dağları üzerinde bulunan ve Orta Anadolu ile Kilikya ovasını birbirine bağlayan Kilikya Geçitleri için bkz. *TIB* 2: 223vd., 261-264; *ODB* 1: 464; W. Ruge, *RE*, XI. 1, 389-380; *Μικρά Ἀσία των Θεμάτων*, 132, 134.

⁴⁵ Bugünkü Tarsos. Kilikya'daki Tarsos için bkz. *ODB* 3: 2013; W. Ruge, *RE*, 2 (1932) 2430vd, L. Zgusta, *Kleinasiatische Ortsnamen*, Heidelberg, 1984, madde 334, 1303-2.3.5.29.

⁴⁶ Seleukeia Pieria'nın liman kenti olan Antiochia (bugünkü Antakya) kenti için bkz. *ODB* 1: 113-117; W. Ruge, *RE*, II. A.1, 1184-1200 ve Benzinger, *RE* I.1-2-, 2442-2445; *Μικρά Ἀσία των Θεμάτων*, 65, 128, 311, 313, 317, 318, 327, 486; G. Downey, *A History of Antioch in Syria* (Princeton: 1961); P. Petit, *Libanius et la vie municipale à Antioche au IVe siècle après* (Paris: 1955); J.H.W.G. Liebeschuetz, *Antioch: City and Imperial Administration in the Later Roman Empire* (Oxford: 1972); J. Lassus, *Antioch on the-Orontes: V. Les portiques d'Antioche* (Princeton: 1972).

İkonion'dan ve Anadolu'nun güney kıyılarındaki *Anemourion*⁴⁷ (*İkonion-Lystra*⁴⁸-*Leontopolis*⁴⁹-*Germanikopolis*⁵⁰-*Anemourion* yol hattı), *Seleukeia*⁵¹ (*İkonion-Larende-Seleukeia* yol hattı) ve *Pompeiupolis*,⁵² *İkonion*'da sona eren bazı ikinci derece önemde yollar başlardı.⁵³ Bu üç yolun ikincisi *Lykaonia*⁵⁴ ile *Phrygia*'yı⁵⁵ katederek Seleukeia'ya ulaşabilmek için *Kalykadnos*⁵⁶ vadisini takip ederek *Korykos*,⁵⁷ *Tarsos* ve *Mopsouestia*'ya⁵⁸ devam ederdi. Bu yol, III. Haçlı Seferine katılanlar tarafından kullanıldı,⁵⁹ aynı zamanda Arap-Bizans savaşları döneminde Kapadokya-Galatya⁶⁰ bölgelerini kat eden yol ve Armenia yolu Araplar tarafından Anadolu topraklarını istila etmek için kullanıldı.⁶¹

⁴⁷ Bugünkü Anamur. Isauria bölgesindeki Anemourion kenti için bkz. *ODB* 1 (1991) 96-97; Hirschfeld, *RE*, I. 1-2, 2182; J. Russell, «The Changing Face of A Roman City» *Archaeology* 33-35 (1980): 31-40; J. Russell, *The Mosaic Inscriptions of Anamurium* (Vienna: 1987).

⁴⁸ Konya'nın güney batısında Hatunsaray kasabasına bir kilometre mesafedeki Gökyurt köyüdür. Lykaonia'daki Lystra için bkz. W. Ruge, *RE*, XIV. 1, 71-72; L. Zgusta, *Kleinasiatische Ortsnamen*, madde 734, s. 349.

⁴⁹ Diğer adıyla Bizana. Bkz. *Barrington Atlas of the Greek and Roman World* ed. Richard J. A. Talbert, Princeton University Press, 2000, s. 1275; *Μικρά Ασία των Θεμάτων*, 148.

⁵⁰ Bugünkü Ermenek. Germanikopolis için bkz. W. Ruge, *RE*, VII.1, 1258; *Μικρά Ασία των Θεμάτων*, 277.

⁵¹ Bugünkü Silifke. Kilikya'daki Seleukeia kenti için bkz. Gossen, *RE*, II. A. 1, 1203-1208; *Μικρά Ασία των Θεμάτων*, 90, 160. Seleukeia teması için bkz. aynı eser, 81, 90, 331, 338. Seleukeia kleisourası için bkz. aynı eser, 193, 290, 332.

⁵² Bugünkü Mersin'e bağlı Mezitli. Kilikya Pedias'daki Soloi Pompeiupolis kenti için bkz. W. Ruge, *RE*, III.A, 935-938, XXI.2, 2043-2044; L. Zgusta, *Kleinasiatische Ortsnamen*, madde 1243, s. 581-582.

⁵³ F.Hild– H. Hellenkemper, *TIB* 5: 138-140.

⁵⁴ Orta Anadolu platosunun güney kısmındaki Lykaonia bölgesi için bkz. *TIB*, 4 : 54-57; *ODB* 2 (1991): 1258; *Μικρά Ασία των Θεμάτων*, 38, 61, 87, 89, 90, 91, 108, 266, 285.

⁵⁵ Phrygia bölgesi için bkz. *ODB* 3: 1671; *Μικρά Ασία των Θεμάτων*, 89-90, 104, 178-180; W. M. Ramsay, *The Cities and Bishoprics of Phrygia* (Oxford: 1895-97); H. Leclercq, *Dictionnaire d'Archaeologie chretienne et de Liturgie* 14: 758-806.

⁵⁶ Silifke, Göksu havzası. Kalykadnos vadisi için bkz. *Kleinasiatische Ortsnamen*, madde 414-4, s. 216.

⁵⁷ Mersin-Erdemli-Silifke karayolunun 60. km.sindeki Kızkalesi. Kilikya bölgesinin bir liman kentiydi. Kilikya'da bulunan Korykos sahil kenti için bkz. *TIB* 5: 315; *ODB* 2: 1150; W. Ruge, *RE*, XI. 2, 1452; E. Herzfeld-S. Guyer, *Meriamlik und Korykos* (Manchester 1930); H. Hellenkemper, *Real Lexicon zur Byzantinischen Kunst*, 4 (1984): 210-222; H. Hellenkemper, *Burgen der Kreuzritzenzeit* (Bonn: 1976): 242-249.

⁵⁸ Bugünkü Adana'ya bağlı Yakapınar. Kilikya'daki Mopsou(h)estia kenti için bkz. *ODB* 2: 1408; W. Ruge, *RE*, XVI. 1, 243-250; H. Hellenkemper, «Two Documents concerning Mid-Sixth Century Mopsouestia»: P. Charanis, *Studies. Essays in Honor of Peter Charanis*, (New Brunswick: 1980) 19-30;

⁵⁹ W. Tomaschek, *Zur historischen Topographie von Kleinasien im Mittelalter*, *Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Klasse der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien* 124 (Wien: 1891), s. 105-106.

⁶⁰ Galatya bölgesi için bkz. *ODB* 2: 816; K. Belke, *Tabula Imperii Byzantini 4. Galatien und Lykaonien*, (Wien: 1984); Brandis, *RE*, VII. 1, 519-559.

⁶¹ Hélène Ahrweiler, «L'Asie Mineure et les invasions arabes (VIIIe-IXe siècles)» *Revue Historique* 227.I, (1962) 8-10 ve 4. Bu eserde istilaların izlediği istikametler de gösteriliyor.

Ağırlıklı olarak Arap kaynaklarından gelen tanıklıklar *Nikaia-Amorion* arasındaki ya da *Philomelion-Kilikya Geçitleri* arasındaki yan yolun 930-940 yıllarda ticari işlevi olduğunu göstermektedir. *Tarsos*'un Müslüman pazarı ile *Seleukeia* teması arasında sınır olan ve genellikle Araplar ve Bizanslılar arasında esir değiş-tokuşunun yapıldığı yer olan *Lamos Nehri*⁶² kıyısında büyük ticari panayırlar olurdu. Bizans'dan ipek, parfüm ve baharat ticareti yapan tüccarlar gelirdi.⁶³ Aynı yolun kuzey bölümünde, daha doğrusu Anatolikon temasındaki *Augustopolis*⁶⁴ civarında yılda bir kez parfüm pazarı kurulurdu.⁶⁵ Başka bir kaynağın tanıklığına göre, Tarsus'un Arap valisi 20 Temmuz ve 18 Ağustos 931 arasında gerçekleşen askeri sefer sırasında hiç direniş görmeden terk edilmiş *Amorion* kentine girdi. Burada "büyük miktarda ticari mal ve gıda maddesi" ele geçirdi.⁶⁶ Tüccarlar mallarını Arap egemenliğindeki toprakların içlerine kadar seyahat etmeleri gerektiğinde genellikle deve kervanlarıyla getirirlerdi. Böyle bir Bizans kervanındakiler Suriye Emiri Ebu'l Hasan Ali Seif Eddauleh ibn Hamdan (916-969)'ın süvari birlikleri tarafından esir edildi ve taşıdığı yüke el konuldu. Kervan, Hindistan'dan Patrikios Leo Phocas'ın⁶⁷ idaresi altındaki ve muhtemelen Kilikya'ya doğru gitmekte olan silahlı bir eskortla birlikte geri dönüyordu.

Bizans topraklarından, Antakya'dan Halep'e, Suriye pazarlarına seyahat eden ve ağırlıklı olarak lüks mallar taşıyan kervanlar, 969/970'de imzalanan ticari antlaşmada da konu ediliyor. Mallar, Bizans imparatorluğuna ve Kuzey Suriye'nin iki yerel hâkimine bağlı gümrük yetkililerinin birlikte çalıştıkları

⁶² Bugünkü Limonlu çayı, Dağlık Kilikya (*Trakheia*) ile Ovalık Kilikya (*Pedias*)'yı birbirinden birbirinden ayırır. Lamos nehri için bkz. W. Ruge, *RE*, XII. 1, 566; *TIB* 5: 330; W. M. Ramsay, *The Historical Geography of Asia Minor*, 422.

⁶³ A. N. Paschalis, «Το εμπόριο των αρωμάτων και των αρωματικών φυτών στο Βυζάντιο, Φαρμακευτικά και αρωματικά φυτά. Παραδοσιακές χρήσεις και δυνατότητες αξιοποίησής τους», *Ζ' τρίμηρο εργασίας* (Kıbrıs, Paralimni, 21-25 Mart 1997), Πολιτιστικό-Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, Βιολογική Εταιρεία Κύπρου (Atina 2001), s. 143.

⁶⁴ Mardin'in 30 km. güneydoğusunda, Mardin-Nusaybin karayolu üzerinde bulunan antik Augustopolis ya da Dara kenti için bkz. *ODB* 1: 588; W. Ruge, *RE*, II.2, 2069, IV.2, 2150; I. Furlan, *Accertamenti a Dara*, I (Padua: 1984); M. Whitby, «Procopius' Description of Dara» *The Defence of the Roman and Byzantine East* (Oxford: 1986) 737-83; J. Crow, «Dara, A Late Roman Roman Fortress in Mesopotamia» *Yayla* 4 (1981) 12-20; B. Croke-J. Crow, «Procopius and Dara» *Journal of Roman Studies* 73 (1983) 143-159; M.C. Mundell, «A Sixth Century Funerary Relief at Dara in Mesopotamia» *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik* 24 (1975): 209-27.

⁶⁵ A. A. Vasiliev, *Byzance et les Arabes. II: La dynastie Macedonienne (867-959)*, 2: Extraits de sources arabes, trans. M. Canard, (Bruxelles 1950), 400.

⁶⁶ A. A. Vasiliev, *Byzance et les Arabes*. 152.

⁶⁷ A. N. Paschalis, «Το εμπόριο των αρωμάτων» 143.

Halep gümrüğünde vergiye tabi tutuluyordu. Arapların Ege'de büyük deniz başarılar kazandığı özellikle Girit ve Kıbrıs'ı ele geçirdikleri bir dönem olan 9. ve 10. yüzyıllarda Anadolu yollarının imparatorluk ticaretinin kalkınması açısından ne kadar önem kazandığı şüphesiz tartışılmaz. Ancak, araştırmacıların Anadolu'nun ticaret hacmi hakkındaki görüşleri değişiyor. A. Ducellier, 11. yüzyıldan önce Doğu'dan ağırlıklı olarak lüks malların transferini sağlayan kara ticaretinin ahşap ve metal gibi ağır askerî malzeme transferini yapıldığı Akdeniz'den daha yüksek hareketliliğe ve ciroya sahip olduğunu savunuyor.⁶⁸ Aksine, N. Oikonomides ise Doğu ile karadan yapılan ticari hareketlilik ve cironun Akdeniz'dekinden daha yüksek olduğu görüşünü kabul etmiyor.⁶⁹

Bizans döneminde *Οξύς δρόμος* diye bilinen yolun daha doğudaki kolu *Nikaia*'dan sonra güneye doğru dönüyordu ve Tuz Gölü doğusundan *Phrygia* ve *Pisidia*'ya⁷⁰ dokunmadan *Ankyra*,⁷¹ *Aspona*,⁷² *Koloneia*⁷³ ve *Podandos*'dan geçirdi. Hacıyolu olarak bilinen bu yan yol, Geç Roma yolculuk kitaplarında ayrıntılı olarak tanımlanıyor ve burada sadece en bilinen örneklerden bir tanesini vermek üzere kullanılıyordu. İki hacıyolunun en bilinen ve ünlü olanı olan *Αιθερία*, Kutsal Topraklardan dönüş sırasında (Mayıs-Haziran 384), ve daha yeni bir yol olan *Μελανία τη Νεότερη* Kutsal Topraklara gidiş sırasında (Şubat-6 Nisan 437) kullanıldı. Bu yol, VI. yüzyıldan X. yüzyıla kadar en azından özel şahısların yaptığı ve özellikle sadece Bizanslı seyyahların seyahatleri ilgilendiriyordu. İmparator Mavrikios (582-602)'u bir Filistin kentinin temsilcisi sıfatıyla ziyaret etmiş olan yaşlı münzevi keşiş Antiochos,

⁶⁸ A. Ducellier, *Byzance et le monde orthodoxe* (Paris: 1992), s. 208.

⁶⁹ N. Oikonomides, «Πόλεις-Commercia στην Μικρά Ασία του 10ου αιώνα», *Η βυζαντινή Μικρά Ασία (6ος-12ος αι.)*, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών, Διεθνή Συμπόσια 6 = Κέντρο για τη Μελέτη του Ελληνισμού «Σπύρος Βασίλειος Βρυώνης», *Archaios, Mesaionikos, Neos Hellenismos*, vol. 27 (Athens 1998), 72.

⁷⁰ Pisidia bölgesi için bkz. *ODB* 3: 1680; W. Brandenstein, *RE*, XX. 2, 1793-1797; *Μικρά Ασία των Θεμάτων*, 72, 89, 90, 91, 93, 94, 108, 285.

⁷¹ Galatia bölgesinin idari ve piskoposluk merkezi Ankyra (bugünkü Ankara) için bkz. Hirschfeld, *RE*, I. 1-2, 2221-2222; Clive Foss, «Late Antique and Byzantine Ankara» *Dumbarton Oaks Papers* 31 (1977) 27-87; *ODB* 1: 102.

⁷² Ankara'dan Aksaray'a giden yol üzerinde Sivas ile Tavium arasında bulunan Şedithöyük/Sarhöyük. Galatia'daki Aspona kenti için bkz. W. Ruge, *RE*, II. 2, 1737-1738; W. M. Ramsay, *The Historical Geography of Asia Minor*, 237, 268, 280; L. Zgusta, *Kleinasiatische Ortsnamen*, madde 584.4, s. 289-290; Aspona kalesi için bkz. *Μικρά Ασία των Θεμάτων*, 248.

⁷³ Bugünkü Şebinkarahisar. Koloneia için bkz. Procopius, *De Aedificiis*, III, (Leipzig: 1976-64) 4; *TIB* 2: 207vd.; *ODB* 2 (1991): s. 1138; W. Ruge, *RE*, XI.1, 1110-1111; *Μικρά Ασία των Θεμάτων*, 118, 130-131, 159, 161, 317, 321,322, 323-325, 329; A. Bryer-D. Winfield, *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos* (Washington: 1985) 145-151; 8143.

Konstantinopolis’den dönerken Galatya’daki *Sykeai*’de⁷⁴ bulunan Hagios Theodoros manastırında soluklanmıştı. Başkeşiş misafirini *Anastasiopolis*’e⁷⁵ kadar geçirmişti. Kısa süre sonra, Antiochos, **δημοσία στράτα** diye bilinen hacıyolundan giderken yolculuğun zahmetlerine katlanamayarak yolda ölmüştür.⁷⁶ XI. yüzyıldan itibaren Anadolu yollarında Avrupalı hacılar yeniden ortaya çıktılar. Norman dükü ve savaş şefi I. Rober (Muhteşem), Kudüs’de hacı olduktan sonra (1035) ülkesine dönerken Nikaia’da öldü. Danimarkalı Swein Godvinsson Anadolu dağlarını yalın ayak geçerken soğuk algınlığından yolda öldü (1052 sonbaharı).⁷⁷

Hacıların yolu (**οδός των προσκυνητών**) ayrıca muhtemelen Büyük Basil’in ünlü takipçilerinin Persia’dan Konstantinopolis’e kadar izledikleri bir güzergâhtı. Bizanslı elçiler bu yolu altıncı yüzyılın sonuna kadar kullandılar. Bu bilgi, Konstantinopolis’e seyahat eden bu büyük Pers elçisinin *scrinium barbarorum*daki⁷⁸ raporundan gelmektedir. Bu belgede başlıca ana istasyonlar ya da elçilik heyetinin sınır istasyonu olan *Dara*⁷⁹ dışındaki geçtiği yerlerin adı geçmektedir: Antakya şehri, Kapadokya ve Galatya yanı sıra Bithynia bölgesinin liman kenti olan *Hellenopolis*. Persler, Hellenopolis’den gemilerle *Dakibyza*’ya geçebildiler, sonrasında katırlarla kara yoldan *Khalkedon*’a ya da tamamen içerdeki kara yolunu izleyerek *Hellenopolis-Nikomedia-Dakibyza-Khalkedon* hattını izleyerek Bizans başkentine vardılar.⁸⁰

⁷⁴ Galatia (Sykai) için bkz. R. Janin, *Les Églises et les monasteres des grand centres byzantins*, 78.8, 80; *ODB* 2: 816; *TIB* 4, 54-48; Sykeon için bkz. R. Janin, *Les Églises et les monasteres des grand centres byzantins*, 787, 432.33; *TIB* 4: 1985.

⁷⁵ Ankara’nın Beypazarı ilçesinin yaklaşık 15 km. güneyindeki Dikmen Höyük. Anastasiopolis için bkz. W. M. Ramsay, *The Historical Geography of Asia Minor*, 266.

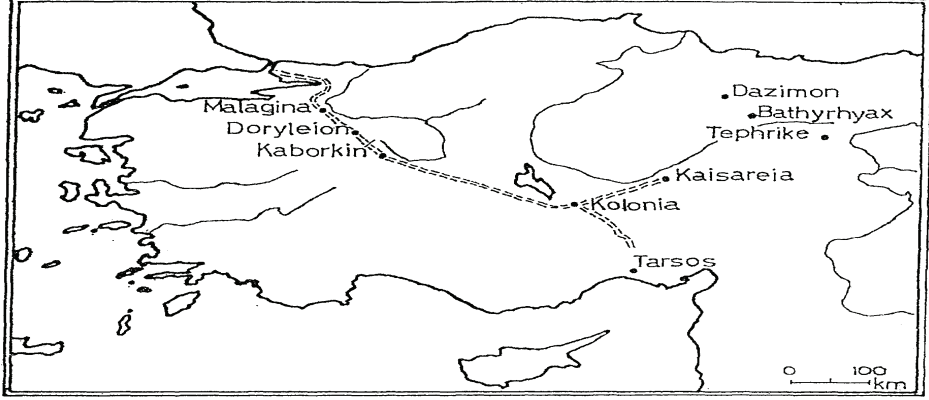
⁷⁶ *Vie de Théodore de Sykéon*, ed. A.-J. Festugière, *Subsidia Agiographica* 48 (Bruxelles: 1970), başlık 156-158, I: Texte grec, 60-62.

⁷⁷ I. Dimitroukas, *Reisen und Verkehr im Byzantinischen Reich*, 376.

⁷⁸ *Scrinium barbarorum*, Bizans’ın resmi devlet arşivlerinin en azından X. yüzyıl ortalarına kadar saklanan komşu milletlerle ilgili bölümüdür. Bu konuda bkz. Otto Seeck, 'Notitia Dignitatum accedunt Notitia Urbis Constantinopolitanae Laterculi Prouinciarum' (Berlin: 1876) 31-33; J.B. Bury, *The Imperial Administrative System in the Ninth Century* (London: 1911) 93.

⁷⁹ Bkz. dipnot 58.

⁸⁰ Konstantinos Porphyrogenitos, *Περὶ βασιλείου τάξεως*, Constantini Porphyrogeniti, *De cerimoniis aulae byzantinae*, ed. Reiske, J., 2. vol. (Bonn: 1829-1830), 398-408.

MAP OF ΑΠΛΗΚΤΑ IN ASIA MINOR

George Huxley, «A List of Aplekta», *Greek, Roman and Byzantine Studies* 16 (1975).

3.4. Doğu Sınırına Giden Askerî Yollar

Ankyra, doğuya doğru giden askeri bir yolun başlangıcıydı. Bu yol, *Caesarea*⁸¹ (Kayseri) ya da *Sebasteia*'dan⁸² geçtikten sonra *Melitene*'de⁸³ son buluyordu. *Ankyra-Caesarea-Melitene* bağlantısı iki bölümden oluşuyordu. İlk bölümün (*Ankyra-Caesarea* kısmının) iki kolu vardı. İlki, Halys (Kızılırmak) nehrinin kuzeyinden *Parnassos*⁸⁴ ve *Nyssa*'dan⁸⁵ geçiyordu. İkincisi, *Saniana*'daki⁸⁶ *Symalaous* kalesiyle⁸⁷ *Aquae Saravenae*⁸⁸ istasyonundan

⁸¹ Kapadokya'nın piskoposluk merkezi Caesarea (bugünkü Kayseri) kenti için bkz. W. Ruge, *RE*, III. 1, 1289-1290; *TIB* 2: 193-96; *ODB* 3: 363.

⁸² Kapadokya'nın kuzeydoğusunda, Halys (Kızılırmak) nehri kıyısında ve önemli yolların kavşağında bulunan Sebasteia (bugünkü Sivas) kenti için bkz. W. Ruge, *RE*, II. A. 1, 952-953; *TIB* 2: 274-276; *ODB* 3 (1991) 1861-1862.

⁸³ Bugünkü Malatya. Kapadokya'daki Melitene kenti için bkz. W. Ruge, *RE*, XV. 1, 548-549; *TIB* 2: 233-37; *ODB* 2, 1336; *Μικρά Ασία των Θεμάτων*, 133, 156, 158-9, 264-66, 281, 290, 312, 323, 328, 333, 344; A. Palmer, «Charting Undercurrents in the History of the West-Syrian People: The Resettlement of Byzantine Melitene after 934» *Orientalia Christiana Periodica* 70 (1986) 37-68.

⁸⁴ Bugünkü Ankara-Şereflikoçhisar'a bağlı Değirmenyolu (Parlasan) köyü. Antik haritalarda eski Kudüs'e giden yol güzergâhında bulunan ve 2010 yılında tesadüfen bulunan Parnassos kentiyle ilgili olarak bkz. *RE*; L. Zgusta, *Kleinasiatische Ortsnamen*, madde 1011, s. 471; *TIB* 2, 9; *Μικρά Ασία των Θεμάτων*, 135, 139, 269. İmparator Konstantinos Porphyrogennitos daha eski bir eserden kopya ederek kaleme aldığı eserinde Parnassos'u Kapadokya eyaletinin yedi kenti arasında sayıyor. Bkz. Konstantinos Porphyrogennitos, *De administrando Imperio*, ed. Gy. Moravcsik, R.J.H.Jenkins (Washington: 1967) 50.83-84, 236.

⁸⁵ Bugünkü Nevşehir. Kapadokya'daki Nyssa kenti için bkz. W. Ruge, *RE*, XII. 2, 1662; L. Zgusta, *Kleinasiatische Ortsnamen*, madde 902, s. 426; *Μικρά Ασία των Θεμάτων*, 133, 134, 269.

⁸⁶ Saniana, Ankara'nın güneydoğusunda Kızılırmak üzerindeki Köprüköy'de bulunan Bizans kalesidir. Saniana kalesi için bkz. Oberhummer, *RE*, I. A. 2, 2282; *Μικρά Ασία των Θεμάτων*, 152, 249, 255.

geçiyor ve nehri birçok noktada kesiyordu. Güzergâhın son kısmı olan Caesarea-Melitene istikametinde ayrıca iki kola ayrılıyordu. **Komana**,⁸⁹ **Arabissos**⁹⁰ ve **Lykandos**'dan⁹¹ gelen güney kolu **Tzamandos**,⁹² **Ariaratheia**⁹³ ve **Tarantos**'un⁹⁴ kuzeyinde kalıyordu. İkinci kısım (Ankyra-Melitene hattı) **Tavium (Tavia)**'daki⁹⁵ **Charsianon**⁹⁶ kalesinden, Βαθύς Ρύαξ ve **Sebasteia**'dan⁹⁷ geçiyordu ve **Kamacha**⁹⁸'dan Konstantinopolis'e ulaşan uzun bir yolun bir parçasını oluşturuyordu.

⁸⁷ Kırşehir'in merkez ilçesi Çayağzı'nda bulunan Cemale kalesi. Bkz. W. M. Ramsay, *The Historical Geography of Asia Minor*, 307, 393.

⁸⁸ Bugünkü Kırşehir. Bkz. Hirschfeld, *RE*, II. 1, 304; Μικρά Ασία των Θεμάτων, 304.

⁸⁹ Tokat'a bağlı Gömenek köyü. Kapadokya'daki Komana için bkz. *TIB* 2, 88; L. Zgusta, *Kleinasiatische Ortsnamen*, madde 563, s. 280-281; *Μικρά Ασία των Θεμάτων*, 140, 146, 148, 266.

⁹⁰ Kapadokya'daki Arabissos (bugünkü Afşin) antik kenti için bkz. *TIB* 2: 144vd.; *ODB* 3: 149; Hirschfeld, *RE*, II. 1, 364-365; *TIB* 2, 89; L. Zgusta, *Kleinasiatische Ortsnamen*, madde 85.5, s. 86; *Μικρά Ασία των Θεμάτων*, 156, 266.

⁹¹ Lykandos (ya da Lapara) için bkz. *ODB* 2: 1178; *TIB* 2: 224. Elbistan'ın güneydoğusunda ve Antitoros dağlarında bulunan Lykandos kalesi için bkz. *ODB* 2: 1258; Lykandos için bkz. *Μικρά Ασία των Θεμάτων*, 310, 311, 312, 317, 318, 335, 319; Lykandos kleisourası için bkz. *aynı eser*, 307, 309; T. Loungis, *Thema Lykandou (Μικρά Ασία των Θεμάτων)* 475-478, özellikle 476; Eric McGeer-John W. Nesbitt, Nikolaos Antōniu Oikonomidēs, *Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art: The East*, vol. IV (Washington: 2001) 130.

⁹² Kapadokya'da Caesarea ile Melitene arasında bulunan Tzamandos (bugünkü Kuşkalesi) için bkz. *TIB*, 2: 300 vd.; *ODB* 3: 2134-2135; L. Zgusta, *Kleinasiatische Ortsnamen*, madde 1326; *Μικρά Ασία των Θεμάτων*, 307, 331, 475; B. Κουταβά-Δεληβοριά, *Ο γεωγραφικός κόσμος του Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου, I «Τα Γεωγραφικά», II «Η Εικόνα»* Γενικά στοιχεία φυσικής γεωγραφίας, βιογεωγραφίας και άνθρωπογεωγραφίας (Atina: 1993), 576; *TIB* 2: 300-301.

⁹³ Bugünkü Kayseri'ye bağlı Pınarbaşı ilçesinin Bizans dönemindeki adı. Ariaratheia için bkz. *Μικρά Ασία των Θεμάτων*, 266, 270.

⁹⁴ Bugünkü Malatya-Darende. Darandos ya da Tarantos için bkz. *TIB* 2, 102; L. Zgusta, *Kleinasiatische Ortsnamen*, Heidelberg, 1984, madde 241, s. 153.

⁹⁵ Bugünkü Yozgat'a bağlı Büyüknefes köyü. Galatya'daki Tavium kenti için W. Ruge, *RE* 4A, 2524vd; bkz. L. Zgusta, *Kleinasiatische Ortsnamen*, madde 1293, s. 599; K. Strobel *Der Neue Pauly* 12, 1 (2002) 61; *Graz Karl-Franzens-Universität Arkeoloji Enstitüsünün Tavium Çalışma ve Proje Raporu*, 2009; *Μικρά Ασία των Θεμάτων*, 47, 126, 302.

⁹⁶ Kapadokya bölgesinde Caesarea kenti ile Halys nehri arasında bulunan Charsianon kalesi (Muşalem Kalesi) için bkz. *ODB* 1 (1991): 415; *Μικρά Ασία των Θεμάτων*, 132, 158, 270, 299, 300; D. Potache, «La thême et la forteresse de Charsianon» *Geographica Byzantine*, ed. H. Ahrweiler (Paris 1981) 107-17; I. Beldicianu-Steinherr, «Charsianon Kastron/Qal'e-i Harsanos» *Byzantion* 51 (1981) 410-29; *Μικρά Ασία των Θεμάτων*, 132, 158, 270, 299, 300.

⁹⁷ Bugünkü Sivas. Sebasteia için bkz. *TIB* 2: 274-278; W. Ruge, *RE*, II. A.1, 952-953; *ODB* 3: 1861-1862.

⁹⁸ Bugünkü Kemah. Kamacha için bkz. *ODB*, 2: 1097; Weissbach, *RE*, X. 2, 1799; *Μικρά Ασία των Θεμάτων*, 158, 159, 324, 326, 328, 347, 488; E. Honigmann, *Die Ostgrenze des Byzantinische Reiches* (Bruxelles: 1935), 56vd.; N. Sevgen, *Anadolu Kaleleri* (Ankara, 1959) s. 212-215.

Bir Arap seyahatnamesine dayanılarak⁹⁹ *Ἀημόσιος Δρόμος* (Kamu Yolu)'un hizmetlerinin görüldüğü iki yan yola ayrılabilir (**posta servis istasyonları ve atlarla taşımacılık hizmetleri**). En kuzeydeki ve en kısa olan yol Kamachos'dan başlar ve *Saricha*'daki¹⁰⁰ *Charsianon*, *Sangaris/Tarsos* kalelerinden, *Boane* ya da *Sophon* gölünden,¹⁰¹ Nikomedeia ve Khalkedon'dan geçerdi. Bu yol boyunca *Ἀημόσιος Δρόμος*'a ait 186 istasyon bulunurdu. En güneydeki ve en uzun olan yol ise yine *Kamacha*'dan başlar, *Melitene* ile *Ankyra*'dan geçer ve kat edilmesi oldukça uzun bir zaman alırdı.

İbn Hauqal'ın Seyahatnamesiyle boy ölçüşebilecek bir başka seyahatname çok daha analitik olarak Al-Muqaddasi tarafından kaleme alınmıştır. Al-Muqaddasi eserde bahsi geçen yolculuğa *Amida*'dan¹⁰² çıktı ve bugünkü Elazığ'ın Şimşat köyü (Haraba), *Harpur*, *Koloneia*, *Melitene*, *Arqa*, *Aromani*, *Tzamandos*, *Caesarea*, *Ankyra*, *Sangarios* köprüsünden, Nikomedia'dan ve Nikomedia körfezinin kuzey kısmındaki ticaret limanı olan *Charax*'dan geçti. Buradan Konstantinopolis'e giden deniz yoluna geçilebiliyordu.¹⁰³ Bununla birlikte, Bizans imparatoru VII. Konstantinos Porphyrogennitos'un anlatısına göre, başlıca askeri yol *Malagina*,¹⁰⁴ *Dorylaion*, *Kaborkin*,¹⁰⁵ eşit miktarda aplikta (ἀπληκτα: ordugah)nın bulunduğu Koloneia'dan geçerdi. Tüm bu saydığımız kentler Bizans askeri birliklerinin toplanma yeri idi. *Koloneia*'da bu yol *Tarsos* istikametinde kollara ayrılıyordu.

⁹⁹ Ibn Hauqal, *Configuration de la terre*, translated by Kramers, J. H. – Wiet, G. (Beirut, Paris 1964), s. 190-191.

¹⁰⁰ Yeri tam olarak bilinmeyen (Komana'nın güneydoğusundaki Keklioğlu ?) Kapadokya'daki Saricha kenti için bkz. W. Ruge, *RE*, 3A, 308, W. Ramsay, *The Historical Geography of Asia Minor*, 312; L. Zgusta, *Kleinasiatische Ortsnamen*, madde 1169, s. 543 ve madde 1225, s. 576.

¹⁰¹ Sapanca gölü. Bkz. *TIB* 9, 119; W. Ruge, *RE*, III.1, 572; R. Janin, *Les Églises et les monasteres des grand centres byzantins*, 80, 81, 93; *Η Μικρά Ασία των Θεμάτων*, Atina, 1998, 183; W. Seibt, *Die Skleroi: Eine prosopographisch-sigillographische Studie* (Vienna: 1976), 81.

¹⁰² Bugünkü Diyarbakır. Amida için bkz. Baumgartner, *RE*, I.1-2, 1833-1834; *Μικρά Ασία των Θεμάτων*, 156, 293.

¹⁰³ Bugünkü Hereke. Charax, Nikomedia körfezinin kuzey kısmındaki liman kenti (εμπορείο) idi. Bkz. W. Ruge, *RE*, III.2, 2121; E. Honigmann, "Un itinéraire arabe à travers le Pont", *Annuaire de l' Institute de Philologie et d' Histoire Orientales et Slaves* 4 (1936) (= Melanges Fr. Cumont), s. 270; R. Janin, *Les Églises et les monasteres des grand centres byzantins*, 88.4.

¹⁰⁴ Bithynia bölgesinde Sangarios (Sakarya) vadisinin merkezinde bulunan Malagina apliktonu ve kalesi için bkz. *ODB* 2: 1274; R. Janin, *Les Églises et les monasteres des grand centres byzantins*, 80, 107, 109, 112, 161; *Μικρά Ασία των Θεμάτων*, 62, 237, 238, 239, 243, 244; Fahri Yıldırım, *Sakarya İlindeki Bizans Kaleleri*, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Anadolu Üniversitesi, 2003.

¹⁰⁵ Kaborkin apliktonu için bkz. *Μικρά Ασία των Θεμάτων*, 105, 192.

Bir askeri sefer *Tarsos*'a yöneldiği zaman, ordu birlikleri *Koloneia*'da toplanır ve buradan *Tyana*¹⁰⁶-*Podandos* istikametini izleyerek *Kilikya Geçitleri*'ne kadar giderdi. Yine bir askeri sefer Doğu'ya yöneldiği zaman da ordu *Caesarea*'da toplanır ve sonra da *Arabissos* ya da *Germanikeia*'dan¹⁰⁷ geçerek *Melitene*¹⁰⁸ ya da *Samosata*'ya¹⁰⁹ doğru devam ederdi. En kuzeyde *Dazymon*¹¹⁰ apliktalari, *Bathys Ryax*¹¹¹ ve *Tefriki*¹¹² bulunuyordu. Muhtemelen Khalkedon'dan başlayan en kuzeydeki yol burada sona eriyordu ve ta *Gangra*¹¹³ ve *Ankyra*'dan geçiyordu.¹¹⁴ Anadolu'nun askeri yolları, 9. ve 10.

¹⁰⁶ Tyana (Niğde'nin Bor ilçesine bağlı bir kasaba olan Kemerhisar) için bkz. R. Janin, *Les Églises et les monasteres des grand centres byzantins*, 427.4, 437.79; *TIB* 2: 298vd.; *ODB*, 3: 2130; L. Zgusta, *Kleinasiatische Ortsnamen*, madde 236-1, 1377-1; *Μικρά Ασία των Θεμάτων*, 70, 135-139, 169, 268.

¹⁰⁷ Bugünkü Kahramanmaraş. Germanikeia için bkz. *TIB* 2: 298; *ODB* 2: 845; *Μικρά Ασία των Θεμάτων*, 73, 121, 154, 174, 207, 212, 341; D.-L. Stiernon, *Dictionaire d'Historique et de Geographic Ecclesiastiques* 20 (1984): 943-960.

¹⁰⁸ Bugünkü Malatya. Melitene için bkz. *TIB* 2: 233-237; *ODB* 2 (1991): 1336; *Μικρά Ασία των Θεμάτων*, 133, 156, 158, 159, 264, 265, 266, 281, 290, 312, 323, 328, 333, 344.

¹⁰⁹ Bugünkü Samsat. Samosata için bkz. *ODB* 3 (1991) 1836; Weissbach, *RE*, 2.Band. I A, 2, 2220-2224.

¹¹⁰ Bizans döneminin idari taksimatına göre Kapadokya bölgesinde bulunan bu kalenin kalıntıları bugün Tokat'ın Turhal ilçesi merkez bucağına bağlı Akçatarla (eski Dazmana) köyündedir. Bkz. W. L. Zgusta, *Kleinasiatische Ortsnamen*, 228, s. S. 148; Dazymon apiktonu için bkz. *Μικρά Ασία των Θεμάτων*, 131, 139, 142, 147, 157, 384,385.

¹¹¹ Bugünkü İncesu. Siara (Yıldızeli) ile Sebasteia (Sivas) arasında Kızılırmak'a dökülen bir deredir. Bathys Ryax için bkz. Oberhummer, *RE*, III. 1, 139; R. Janin, *Les Églises et les monasteres des grand centres byzantins*, 141.2, 185, 186; W. M. Ramsay, *The Historical Geography of Asia Minor*, 142, 294; *Μικρά Ασία των Θεμάτων*, 126, 160, 301, 304.

¹¹² Kapadokya'nın kuzeydoğusundaki dağlarda bulunan Tefriki (bugünkü Divriği) kalesi için bkz. *TIB* 2: 294vd.; *ODB* 3: 2025; *Μικρά Ασία των Θεμάτων*, 338, 341. Tefriki bir kleisoura idi. Kleisoura (κλεισούρα) Yunanca'da dar geçit, dar yol anlamına gelir. Temadan daha küçük idari birim ya da bazen temanın belli düzeyde bağımsızlığa sahip bir parçasıdır. Seleukeia, Charsianon, Sozopolis vs. Anadolu'daki kleisouralardan sadece bir kaçıydı. Bizans'ın Avrupa arazisindeki tek kleisoura Strymon idi. Normal koşullarda kleisouranın statüsü değişkendi ve eski kleisouraların temaya dönüştürülmüştür. Kaynaklarda idari birim olarak ilk bahsi geçen kleisoura Kapadokya'daydı. 10. yüzyıldan sonraki tarihi kaynaklarda kleisouralarla ilgili bahse rastlanmıyor. Bkz. J. Ferluga, *Byzantium on the Balkans* (Amsterdam, 1976), 71-85; H. Ahrweiler, "Recherches sur l'administration de l'empire byzantin aux IX-XIème siècles", *Bulletin de correspondance hellénique* 84 (1960): 1-111, özellikle 81vd.; N. Oikonomides, *Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècles* (Paris: 1972), 342; kleisoura terimi için bkz. *ODB*, 2 (1991): 1132.

¹¹³ Bugünkü Çankırı. Gangra kenti için bkz. *ODB* 2 (1991): 821; L. Zgusta, *Kleinasiatische Ortsnamen*, madde 190, s. 133-134; *Μικρά Ασία των Θεμάτων*, 150, 246, 251, 277, 278, 281.

¹¹⁴ Άπληκτον (< applicitum) Geç Antikçağdan itibaren genellikle ordugah için kullanılan terimdi. Diğer yandan φουσσάτον (< fossa, yani tafros) terimi de ordugah anlamına gelirdi. Orta Bizans devrinde άπληκτον terimi özel bir anlam kazandı. Sefere çıkan imparatorluk ordularının toplanma yeri anlamında kullanılmaya başlandı. Anadolu'daki «τα (βασιλικά) άπληκτα» altı taneydi: Malagina (Akhisar/Pamukova), Dorylaion (Eskişehir), Lopadio (Ulubad), Kaborkin, Dazymon [Dazymon Kalesi, Anadolu'nun Kappadokia bölgesindeydi. Tokat'ın Turhal ilçesi merkez bucağına bağlı Akçatarla (esk. Dazmana) köyündedir.], Bathys Ryax, bazen Tefrike

yüzyıl boyunca *Δημόσιος Δρόμος* diye bilinen kamu karayollarının işlevini gördü. Bu bilgi sadece Arap kaynaklarınca değil, aynı zamanda Bizans kaynaklarınca da teyit edilmektedir. Bizans generallerinden Manuel, hilafet sarayına kaçmak amacıyla ilk olarak gemiyle *Konstantinopolis*'den *Bithynia Geçitleri*'ne¹¹⁵ geçmiş ve sonra da *Kilikya Geçitleri*'ne ulaşmıştı. Bu arada halka açık *Δημόσιος Δρόμος* üzerinde bulunan istasyonlarda bulunan arabalarını kullanmıştı (834). Tarih, 70 yıl sonra (904) hadım Samonas'ın aracılığıyla tekerrür edecekti. Arap kökenli bu ünlü Bizanslı kaçak, kuzey askeri yolundan giderken *Siricha*'da¹¹⁶ Τιμιος Σταυρός (Kutsal Haç) Manastırı'na ulaşmaya çalışırken *Halys* nehrini geçerken tutuklanacaktı.¹¹⁷

Kısaca yollar asil bir Bizanslı kadının ihtiyaç duyduğu bir parfüm ya da ipekli kumaşı hedefe ulaştırdığı gibi, kanun kaçaklarını, asileri takibata uğratan idarenin kolluk güçlerinin yanı sıra Anadolu'yu istila etmek için harekete geçen yabancı orduların da işini kolaylaştırıyordu. Aynı yollar, Roma/Bizans Devleti'nin de tüm eyaletlerinin kontrolünü sağlama aracıydı. Aynı etkin araç, istilacıları püskürtmeyi amaçlayan imparatorluk ordularının ilerleyebilmesini de sağlıyordu. Nihayet bu yollar ülkeye hükmeden devlet organizmasının kılcal damarları idi.

KAYNAKÇA

- Ahrweiler, H., "L'Asie Mineure et les invasions arabes (VIIIe-IXe siècles)", *Revue Historique* 227. I (1962).
- H. Ahrweiler, "L'histoire et la géographie de la région de Smyrne entre deux occupations Turques (1081-1317) particulièrement au XIIIè siècle", *Travaux et Memoires* 1 (1965): 1-204.
- Ahrweiler, H., "Recherches sur l'administration de l'empire byzantin aux IX-XIème siècles", *Bulletin de correspondance hellénique* 84 (1960): 1-111.
- Belke, Kl.–Restle, M., *Galatien und Lykaonien* (Osterreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse, Denkschriften, 172, = *TIB* 4, (Wien: 1984).

(Divriği)'nin de aynı işlevi gördüğü olurdu. İmparatorluk ordugahlarını gösteren bir katalog, «Υπόθεσις των βασιλικών ταξειδίων και υπόμνησις των απλήκτων» adlı kısa bir risale olarak günümüze ulaşmıştır. Bu eser, VII. Konstantinos Porphyrogennitos (944-959)'un 12. yüzyıla tarihlenen ve Leipzig korpusunda bulunan De ceremoniis aulae byzantinae" («Περί βασιλείου τάξεως») adlı eserinin daha geniş bir el yazmasına rapt edilmiş vaziyette keşfedilmiştir. Bkz. G. Huxley, "A List of ἀπλήκτα", *Greek, Roman and Byzantine Studies* 18 (1975), 88 vd.

¹¹⁵ *Μικρά Ασία των Θεμάτων*, 182, 242, 243, 244.

¹¹⁶ *Siricha*, Galatya'dan doğuya uzanan ve Kızılırmak'ı geçen askeri yolun üzerinde Timios Stavros kilisesi olan kasabaydı. Tam yeri bilinmiyor. Bkz. W. M. Ramsay, *The Historical Geography of Asia Minor*, 239, 346. Burada bulunan manastır için bkz. *Μικρά Ασία των Θεμάτων*, 256.

¹¹⁷ I. Dimitroukas, *Reisen und Verkehr im Byzantinischen Reich*, 589, not. 114.

- Belke, Kl.–Mersich, N., *Phrygien und Pisidien* (Osterreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse, Denkschriften, 211, = *TIB* 7 (Wien: 1990).
- Belke, Kl., *Paphlagonien und Honorias* (Osterreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse, Denkschriften, 249, = *TIB* 9, Wien 1996).
- Beldicianu-Steinherr, I., «Charsianon Kastron/Qal' e-i Harsanos» *Byzantion* 51 (1981): 410-429.
- Blyssidou, B. et alii, *Μικρά Ασία των Θεμάτων. Έρευνες πάνω στην γεωγραφική φυσιογνωμία και προσωπογραφία των Βυζαντινών θεμάτων της Μικράς Ασίας (7ος - 11ος αι.)* (Atina: 1998).
- Bryer A.-Winfield, D., *The Byzantine Monuments and Topography of the Pontos* (Washington: 1985).
- Broughton, T. R. S., «Roman Asia Minor, Communications», *An Economic Survey of Ancient Rome* 4 (Paterson, New Jersey, 1959): 857-868.
- Bury, J.B., *The Imperial Administrative System in the Ninth Century* (London: 1911) 93.
- Büyükkolancı, M., «Zwei neugefundene Bauten der Johannes-Kirche von Ephesos: Baptisterium und Skeuophylakion» *Istanbuler Mitteilungen* 32 (1982): 236-257.
- Charanis, P., *Studies. Essays in Honor of Peter Charanis*, (New Brunswick: 1980).
- Cox, C.W.M.-Cameron, A., *Monumenta Asiae Minoris Antiqua* 5: Monuments From Dorylaeum et Nacolea. (MAMA) (Manchester: 1937), XII-XVII.
- Croke B.- Crow, J., «Procopius and Dara» *Journal of Roman Studies* 73 (1983): 143-159
- Crow, J., «Dara, «A Late Roman Fortress in Mesopotamia» *Yayla* 4 (1981): 12-20.
- Dimitroukas, I., *Reisen und Verkehr im Byzantinischen Reich vom Anfang des 6. bis zur Mitte des 11. Jh.s* (Atina: 1997).
- Downey, G., *A History of Antioch in Syria* (Princeton: 1961).
- Ducellier, A., *Byzance et le monde orthodoxe* (Paris: 1992).
- Foss, C., «Late Antique and Byzantine Ankara» *Dumbarton Oaks Papers* 31 (1977) 27-87.
- Foss, C., «Late Byzantine Foundation in Lydia» *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik* 28 (1979) 306-309.
- Foss, C., *Ephesus After Antiquity* (Cambridge: 1979).
- Foss C. - Winfield, D., *Byzantine Fortifications: An Introduction* (Praetoria 1986).
- Foss, C., «St. Autonomus and His Church in Bithynia» *Dumbarton Oaks Papers* 41 (1987): 187-198.
- Foss, C.-Tulchin, J., *Nicaea: A Byzantine Capital and Its Praises* (Brookline, Massachusetts: 1990).
- French, D., *Roman Roads and Milestones of Asia Minor, Fasc. I: The Pilgrim's Road* (British Institute of Archaeology at Ankara, *Monograph* Nr. 3, *Bar International Series*, 105, Ankara: 1981).
- Furlan, I., *Accertamenti a Dara*, I (Padua: 1984).
- Gaspares, Ch., «Επαρχιακοί και αγροτικοί δρόμοι στον Ύστερο Μεσαίωνα (13ος-14ος αι.): Η περίπτωση της Μακεδονίας και της Κρήτης», *Thesaurismata* 25 (1995).
- McGeer Eric- Nesbitt John W., Nikolaos Antōniu Oikonomidēs, *Catalogue of Byzantine Seals at Dumbarton Oaks and in the Fogg Museum of Art: The East*, vol. IV (Washington: 2001).
- Graz Karl-Franzens-Üniversitesi Arkeoloji Enstitüsünün Tavium Çalışma- ve Proje Raporu, 2009.
- Gregoire, H., «Encore le monastere d'Hycacithe a Nicee» *Byzantion* 5 (1930): 287-293.
- Hellenkemper, H., *Real Lexicon zur Byzantinischen Kunst*, 4 (1984): 210-222.
- Hellenkemper, H., *Burgen der Kreuzritzenzeit* (Bonn: 1976): 242-249.
- Hild, F., «Strasse III. Byzantinischer Bereich», *Lexikon des Mittelalters* 8 (München: 1997).
- Hild, F.–Hellenkemper, H., *Kilikien und Isaurien Osterreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse, Denkschriften* 215, = *TIB* 5 (Wien: 1990).
- Hild, F. – Restle, M., *Kappadokien (Kappadokia, Charsianon, Sebasteia und Lykandos)*, (Osterreichische Akademie der Wissenschaften. Philosophisch-historische Klasse, Denkschriften, 149, = *TIB* 2 (Wien: 1980).
- Honigmann, E., *Die Ostgrenze des Byzantinische Reiches* (Bruxelles: 1935).

- Honigmann, E., "Un itinéraire arabe à travers le Pont", *Annuaire de l' Institute de Philologie et d' Histoire Orientales et Slaves* 4 (1936) (= Melanges Fr. Cumont).
- Hophner, W., *Herakleia Pontike* (Vienna: 1966).
- Huxley, G., "A List of ἀπληκτά", *Greek, Roman and Byzantine Studies* 18 (1975).
- Ibn Hauqal, *Configuration de la terre*, translated by Kramers, J. H. – Wiet, G. (Beirut, Paris: 1964).
- Janin, R., «La Bithynie sous l'empire byzantin» *Echos d'Orient* 20 (1921): 168-182.
- Janin, R., «Nicée. Etude historique et topographique» *Echos d'Orient*, 24 (1925): 482-90.
- Janin, R., *Constantinople byzantin: Developpement urbain et repertoire topographique*, (Paris: 1964).
- Janin, R., *Les Églises et les monasteres des grand centres byzantins* (Paris: 1975).
- Kaplan, M., «Les saints en pelerinages a l'epoque mesobyzantine (7e-12e siecles)» *Dumbarton Oaks Papers* 56 (2002): 109-127.
- Keil, J.- Hörmann, H., *Die Johanneskirche (Forschungen in Ephesos, 4.3)* (Vienna: 1951).
- Konstantinos Porphyrogennitos, *Περὶ βασιλείου τάξεως, Constantini Porphyrogeniti, De cerimoniis aulae byzantinae*, ed. Reiske, J., 2. vol. (Bonn 1829-1830): 398-408.
- Konstantinos Porphyrogennitos, *Περὶ βασιλείου τάξεως, Constantini Porphyrogeniti, De cerimoniis aulae byzantinae*, ed. Reiske, J., 2. vol. (Bonn: 1829-1830).
- Konstantinos Porphyrogennitos, *De administrando Imperio*, ed. Gy. Moravcik, R.J.H.Jenkins, (Washington: 1967).
- Κουταβά Β. Δεληβοριά, *Ο γεωγραφικός κόσμος του Κωνσταντίνου Πορφυρογέννητου, I «Τα Γεωγραφικά», II «Η Εικόνα» Γενικά στοιχεία φυσικής γεωγραφίας, βιογεωγραφίας και άνθρωπογεωγραφίας* (Atina: 1993).
- Lassus, J., *Antioch on the-Orontes. V. Les portiques d'Antioche* (Princeton: 1972).
- Leclercq, H., *Dictionnaire d'Archaeologie chretienne et de Liturgie* 14: 758-806.
- Liebeschuetz, J.H.W.G., *Antioch: City and Imperial Administration in the Later Roman Empire* (Oxford: 1972).
- Magie, D., *Roman Rule in Asia Minor to the End of the third Century after Christ* (Princeton, New Jersey: 1950).
- ed. Maria Mundell Mango
- Marquart, J., *Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge. Ethnographische und historisch-topographische Studien zur Geschichte des 9. und 10. Jahrhunderts (ca. 840-940)* (Leipzig : 1903, reprinted in Darmstadt : 1961).
- Michaelis Attaliotae Historiae*, ed.I. Bekker, *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae* (Bonn: 1853)
- Miquel, A., *La geographie humaine du monde musulman jusqu' au milieu du 11e siecle. 2: Geographie arabe et representation du monde: La terre et l' etranger, Civilisations et Sociétés* 37 (Paris-La Haye: 1975) : 413-417.
- Mundell, M.C., «A Sixth Century Funerary Relief at Dara in Mesopotamia» *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik* 24 (1975): 209-27.
- Oikonomides, N., *Les listes de préséance byzantines des IXe et Xe siècles* (Paris: 1972).
- Oikonomides, N., «Πόλεις-Commercia στην Μικρά Ασία του 10ου αιώνα», *Η βυζαντινή Μικρά Ασία (6ος-12ος αι.)*, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών, Διεθνή Συμπόσια 6 = Κέντρο για τη Μελέτη του Ελληνισμού «Σπύρος Βασιλείος Βρυώνης», Archaïos, Mesaionikos, Neos Hellenismos, vol. 27 (Athens: 1998).
- Oxford Dictionary of Byzantium (ODB)* 1-III (Oxford-New York: 1991).
- Öğüt S. Polat- Şahin, S., «Katalog der bithynischen Inschriften im archaeologischen Museum von İstanbul» *Epigraphia Anatolica* 5 (1985).
- Palmer, A., «Charting Undercurrents in the History of the West-Syrian People: The Resettlement of Byzantine Melitene after 934» *Orientalia Christiana Periodica* 70 (1986) 37-68.

- Paschalis, A. N., «Το εμπόριο των αρωμάτων και των αρωματικών φυτών στο Βυζάντιο», *Φαρμακευτικά και αρωματικά φυτά. Παραδοσιακές χρήσεις και δυνατότητες αξιοποίησής τους, στο Ζ' τριήμερο εργασίας* (Kıbrıs, Paralimni, 21-25 Mart 1997), Πολιτιστικό-Τεχνολογικό Ίδρυμα ΕΤΒΑ, Βιολογική Εταιρεία Κύπρου (Atina: 2001), s. 143.
- Paulys *Real-Enzyklopädie der classischen Altertumswissenschaft (RE)*, vol. 1-84, Stuttgart, 1894-1980.
- Petit, P., *Libanius et la vie municipale à Antioche au IVe siècle après J.-C.* (Paris: 1955).
- Potache, D., «La thème et la forteresse de Charsianon» *Geographica Byzantine*, ed. H. Ahrweiler (Paris: 1981).
- Procopius, *De Aedificiis*, III, (Leipzig: 1976-64).
- Ramsay, W. M., *The Historical Geography of Asia Minor* (= *Royal Geographical Society, Supplementary Papers* 3, (London: 1890, repr. Amsterdam: 1962).
- Ramsay, W. M., *The Cities and Bishoprics of Phrygia* (Oxford: 1895-97).
- Robert, L., «La titulature de Nicée et de Nicomédie» *Harvard Studies of Classical Philology* 81 (1977): 1-39.
- Russell, J., «The Changing Face of A Roman City» *Archaeology* 33-35 (1980): 31-40.
- Russell, J., *The Mosaic Inscriptions of Anamurium* (Vienna: 1987).
- Schmit, T., *Die Koimesis-Kirche von Nikaia* (Berlin-Leipzig: 1927).
- Schneider, A.M.-Karnapp, W., *Die Stadtmauer von Iznik (Nicaea)* (Berlin: 1938).
- Schneider, A. M., *Die römischen und byzantinischen Denkmäler von Iznik-Nicaea* (Berlin: 1943).
- Schulze, V., *Altchristliche Städte II Kleinasien I* (Gütersloh: 1922).
- Seeck, O., 'Notitia Dignitatum accedunt Notitia Urbis Constantinopolitanae Laterculi Prouinciarum' (Berlin: 1876).
- Seibt W., *Die Skleroi: Eine prosopographisch-sigillographische Studie* (Vienna: 1976).
- Sevgen, N., *Anadolu Kaleleri* (Ankara: 1959).
- Sölch, J., «Historisch-geographische Studien über bithynische Siedlungen» *Byzantinische neuhriechische Jahrbucher* 1 (1920) 263-337.
- Stiernon, D.-L., *Dictionaire d'Historique et de Geographic Ecclesiastiques* 20 (1984): 943-960.
- Strabon, *The Geography of Strabo*, trans. Jones, H. L. (London: 1940), XIV 2.
- Strobel K., *Der Neue Pauly* 12, 1 (2002).
- Tomaschek, W., *Zur historischen Topographie von Kleinasien im Mittelalter*, Sitzungsberichte der philosophisch-historischen Klasse der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien 124 (Wien: 1891).
- Trapp, E., «Die Metropolen von Nikaia und Nikomedia in der Palaiologenzeit» *Orientalia Christiana Periodica* 35 (1969): 183-192.
- Vasiliev, A. A., *Byzance et les Arabes. II: La dynastie Macedonienne (867-959)*, 2: Extraits de sources arabes, trans. M. Canard (Bruxelles: 1950).
- Vie de Théodore de Sykéon*, ed. A.-J. Festugière, *Subsidia Agiographica* 48 (Bruxelles 1970), başlık 156-158, I: Texte grec, s. 60-62.
- Vogt, A. (ed.), "Vie de saint Luc le Stylite", *Analecta Bollandiana* 28.1 (1909): 42 vd.
- Whitby, M., «Procopius' Description of Dara» *The Defence of the Roman and Byzantine East* (Oxford: 1986).
- Yıldırım, F., *Sakarya İlindeki Bizans Kaleleri*, yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Anadolu Üniversitesi, 2003.
- Zgusta, L., *Kleinasiatische Ortsnamen* (Heidelberg: 1984).